

GROB 13 S LOKALITETA VIR – SMRATINE*

TOMB 13 FROM THE LOCALITY OF VIR – SMRATINE*

U radu se donosi preliminarna analiza groba 13 s lokaliteta Vir – Smratina. Na navedenom lokalitetu istražena su dva sakralna objekta. Starija crkva podignuta je u 6. stoljeću, a unutar nje je, najvjerojatnije u romaničkom razdoblju, sagrađena manja crkva. Uz južni zid starije crkve nalazio se dječji grob (grob 13) u kojem je sahranjeno sedmero djece. U tom su grobu pronađene dvije fibule koje se mogu pripisati ranokršćanskom vremenu: jedna u obliku ptice i jedna pločasta fibula – bula.

Gljučne riječi: Vir, Smratine, ranokršćanski period, Bizant, fibula, pticolika fibula, pločasta fibula

The paper presents a preliminary analysis of tomb 13 from the locality Vir – Smratine. Two sacral objects were explored at the site. The older church was erected in the 6th century, with a smaller church built within most probably in the Romanesque period. Along the south wall of the older church was a children's tomb (tomb 13), in which seven children were buried. Two fibulae attributable to early Christian times were found in this tomb: one in the shape of a bird and one plate fibula – bulla.

Key words: Vir, Smartine, Early Christian period, Byzantium, fibula, birdlike fibula, plate fibula

* Članak posvećujemo dragom kolegi i prijatelju Mati Radoviću. Njegova ljubav prema vlastitu zavičaju i nesebična kolegijalnost zaslužni su za spoznaje o lokalitetu na Smratinama od kojih na ovome mjestu iznosimo samo manji fragment.

* We dedicate this article to our dear colleague and friend Mate Radović. His love of his own homeland and selfless collegiality are responsible for the knowledge of the locality on Smratina, of which only a small fragment is given here.

Otok Vir danas pripada grupi sjevernodalmatinskih otoka, što u većem dijelu povijesti nije bio slučaj. Naime, zbog niže razine mora Vir je preko današnjeg privlačkog gaza bio spojen s kopnom te je na taj način predstavljao najzapadniji dio kopna sjeverne Dalmacije. „Otočna“ faza razvoja započinje u 11. stoljeću kad se Vir spominje kao *insula*.¹ Takva pozicija pružila je otoku Viru izvrsne preduvjete za nadzor plovidbe u Virskom moru, prema Zadru, Ninu i Podvelebitskom kanalu. Ujedno, otok je mogao poslužiti i kao pribježište u vremenima opasnosti.

Iako je Vir geografski smješten u neposrednoj blizini Nina, on se u izvorima spominje prvi put tek u darovnici kralja Petra Krešimira IV. Darovnica je izdana u Ninu 1069. godine, a Vir se kao *insula Ueru* spominje uzgred, tj. kao polazna točka za određivanje položaja otoka Mauna koji kralj daruje benediktinskom Samostanu sv. Krševana u Zadru.²

U kasnom srednjem vijeku podiže se na otoku više manjih crkvića, i to Sv. Juraj na istoimenom brdu (Bandira), Sv. Nikola na Jadru, Sv. Ivan Krstitelj na Prauljama, dok današnja župna crkva sv. Jurja potječe iz 19. st. (iako njezina najstarija faza datira u rano 17. stoljeće).³ Najpoznatiji kulturno-povijesni spomenik otoka utvrda je Kaštelina koju Mlečani grade početkom 16. stoljeća.⁴

Međutim, što se arheologije tiče, otok Vir, iako dio šire zadarske okolice i stoljećima dio ninske komune, predugo je izmicao ozbiljnijoj pozornosti arheologa.⁵ Upravo će istraživanja položaja Smratine, započeta

The island of Vir nowadays belongs to the group of North Dalmatian islands, which has not been the case for much of history. Due to the lower sea level, Vir was connected to the mainland by today's boat channel Privlački Gaz and thus represented the westernmost part of the mainland of northern Dalmatia. The "island" phase of development begins in the 11th century when Vir was referred to as *insula*.¹ Such a position provided the island of Vir with excellent preconditions for monitoring navigation in the Vir Sea, towards Zadar, Nin and the Velebit Channel. At the same time, the island could also serve as a refuge in times of danger.

Although Vir is geographically located in the immediate vicinity of Nin, it is mentioned in the sources for the first time in the charter of king Peter Krešimir IV. The charter was issued in Nin in 1069, and Vir is mentioned incidentally as an *insula Ueru*, that is, as a starting point for determining the position of the island of Maun, which the king presents to the Benedictine Monastery of St. Grisogono in Zadar.²

In the late Middle Ages, several smaller churches were erected on the island, namely St. George on the eponymous hill (Bandira), St. Nicholas on the Jadro, St. John the Baptist in Praulje, while today's parish church of St. George dates from the 19th century (although its oldest phase dates to the early 17th century).³ The most famous cultural and historical monument on the island is the fortress Kaštelina built by the Venetians in the early 16th century.⁴

However, as far as archaeology is concerned, the island of Vir, although part of the wider Zadar region and part of the Nin commune for centuries, has for too long been out of serious attention of archaeologists.⁵ It is the exploration of

1 D. Magaš 1977, 7. Međutim, na kartografskim prikazima sjeverne Dalmacije Vir će biti prikazivan kao poluotok sve do sredine 17. stoljeća jer je Gaz mogao funkcionirati kao kopnena spojnica s otokom u vrijeme oseke (D. Magaš 2016, 13). Produblivanje kanala koji će konačno odvojiti Vir od kopna spominje se još 1810. godine, prokopan je između 1904. i 1912. godine, da bi današnji oblik i dubinu dobio prilikom gradnje mosta kopno – otok Vir između 1973. i 1976. godine (D. Magaš 2016, 15).

2 F. Rački 1877, 73: „...Mauni cui ex orientali parte adiacet insula que in vulgari Sclauonico Ueru nuncupatur...“ Činjenica da se Vir naziva otokom značila bi da je more pokrilo prevlaku između Vira i kopna koja se od tada naziva Gaz: usp. D. Magaš 1977, 23.

3 O navedenim crkvama usp. M. Radović 2010, 57–60 (podatci su prilagođeni popularnom karakteru publikacije); A. Bašić Alerić 2016, 197–199.

4 Gradnja utvrde mahom se datirala u rano 17. stoljeće. Mišljenje o ranijem vremenu gradnje izneseno je još u D. Magaš 1977, 24, a u novije vrijeme dodatno je obrazloženo i osnaženo u A. Bašić Alerić 2016, 200–205.

5 Prapovijest otoka opisao je Š. Batović koji navodi željeznodobne gradine Bandira i Gradina te više grobnih humaka (Š. Batović 1974, 41, 95, 99, 109), a dotiče je se i M. Radović (M. Radović 2010, 52–56; na cit. mjestu autor pretpostavlja postojanje liburnskog naselja na širem prostoru Smratina). Antičko razdoblje Vira za sada je slabo potkrijepljeno materijalnim nalazima. Položaj eventualnog tadašnjeg naselja nije poznat iako M. Radović pretpostavlja da je i ono postojalo na Smratinama (M. Radović 2010, 56). Međutim, dijelom je poznata trasa pretpostavljene rimske komunikacije koja iz Nina ide prema otoku Viru preko današnjeg otočića Školjića (Virića). Na otok Vir ova cesta ulazi na predjelu Rtina, a može se pratiti do predjela Podvornice, uz mogućnost da je završavala upravo na Smratinama (o pravcu ceste usp. M. Dubonić Glavan 2015, 86). Najbolje su poznati arheološki nalazi iz podmorja Vira. Oni obuhvaćaju razdoblje od 2. stoljeća pr. Kr. do 20. stoljeća, a analizirani su u: S. Gluščević, H. Zglav-Martinac 2016. Velik dio podmorskih nalaza pripada antičkom razdoblju, a mahom potječu s lokaliteta na južnoj obali otoka, primjerice oni iz uvale Srpljica koja je tada korištena kao privezište ili je bila u vezi s nekim antičkim naseljem na otoku (S. Gluščević, H. Zglav-Martinac 2016, 158). Za sada nam nisu poznati nalazi iz podmorja uvale Smratine, a najbliži podvodni nalazi ulomci su antičkih tegula iz uvale Radnjača (S. Gluščević, H. Zglav-Martinac 2016, 140).

1 D. Magaš 1977, 7. However, in the cartographic representations of northern Dalmatia Vir will be depicted as a peninsula until the mid-17th century because Gaz could function as a land link with the island at low tide (D. Magaš 2016, 13). The deepening of the canal that would finally separate Vir from the mainland is mentioned as early as 1810, dug between 1904 and 1912 to give its present shape and depth when constructing the mainland – Vir Island bridge between 1973 and 1976 (D. Magaš 2016, 15).

2 F. Rački 1877, 73: „...Mauni cui ex orientali parte adiacet insula que in vulgari Sclauonico Ueru nuncupatur...“ The fact that Vir is called an island would mean that the sea has covered the cover between Vir and the land which has since been called Gaz: cf. D. Magaš 1977, 23.

3 On these churches cf. M. Radović 2010, 57–60 (the data is adapted to the popular character of the publication); A. Bašić Alerić 2016, 197–199.

4 The construction of the fort was mainly dated to the early 17th century. An opinion on the earlier construction time was given in D. Magaš 1977, 24, and in recent times it has been further substantiated and strengthened in A. Bašić Alerić 2016, 200–205.

5 The prehistory of the island is described by Š. Batović citing the Bandira and Gradina iron age hill forts and several burial mounds (Š. Batović 1974, 41, 95, 99, 109), and touches on M. Radović (M. Radović 2010, 52–56; on this site author assumes the existence of a Liburnian settlement in the wider area of Smratina). The ancient period of Vir is weakly substantiated by material findings. The location of the possible settlement at that time is not known, although M. Radović assumes that it also existed at Smratine (M. Radović 2010, 56). However, the route of supposed Roman communication that goes from Nin to the island of Vir via today's islet of Školjić (Virić) is known in part. This road enters the island of Vir in the area of Rtina, and can be traced to the area of Podvornica, with the possibility that it ended at Smratine (on the direction of the road, cf. M. Dubonić Glavan 2015, 86). The best known archaeological sites are from the submarine Vir. They cover the period from the 2nd century BC. until the 20th century, and analyzed in S. Gluščević, H. Zglav-Martinac 2016. Much of the underwater findings date back to the Ancient period, and they mostly originate from sites on the southern coast of the island, for example those from the

Slika 1. Položaj lokaliteta Vir – Smratine

Figure 1. Position of the locality Vir – Smratine

izvor / source: geoportal.dgu.hr

2013. godine, biti prva sustavna arheološka istraživanja na otoku Viru⁶ čiji je *spiritus movens* bio upravo Mate Radović, inače rođeni Viranin. Istraživanja se vrše u surorganizaciji Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, Arheološkog muzeja Zadar i općine Vir.⁷ Do sada je provedeno sedam arheoloških kampanja (2013. – 2018.), a istraživanja su pratili i konzervatorsko-restauratorski radovi na arhitektonskim ostacima (od 2014. do 2106.) i nalazima kamene plastike (2017. godine).⁸ Lokalitet

the site of Smratine that began in 2013 that will be the first systematic archaeological survey on the island of Vir⁶ whose *spiritus movens* was Mate Radović, whose family originates from Vir. The research is being co-organized by the Department of Archaeology, University of Zadar, the Archaeological Museum Zadar and the municipality of Vir.⁷ Seven archaeological campaigns have been carried out so far (2013–2018), and research has been accompanied by conservation and restoration work on architectural remains (from 2014 to 2016) and stone artefacts (2017).⁸ The locality of Smratine is located 250m from the northern coast of the island and 2.7

6 Istovremeno su provedena i kraća istraživanja željeznodobnog humka na položaju Rtina koja su vodili Natalija Čondić i Mate Radović.
7 U trenutku pisanja ovog rada lokalitet nije bio do kraja istražen. Voditelj dosadašnjih istraživanja bio je Tomislav Fabijanić. Zamjenici voditelja bili su Mate Radović (2013. – 2017.), Šime Vrkić (2015. – 2016.), Zrinka Brkan Klarin (2017. – 2018.), Radomir Jurić (2013.) i Roko Surić (2013.). Arheološka istraživanja najvećim je dijelom financirala općina Vir, koja je po potrebi osiguravala i logističku pomoć. Preliminarni rezultati istraživanja 2013. i 2014. objavljeni su u T. Fabijanić 2014 i T. Fabijanić 2015. Na tim je mjestima lokalitet nazvan „Smratina“, međutim u ovom smo se radu odlučili za pluralni oblik koji mještani Vira koriste češće nego oblik imena u singularu. Lokalni izgovor imena glasi Smrätine, vidi V. Skračić, N. Šprljan 2016, 488, 497; u cit. djelu iznosi se pretpostavka, uz dužan oprez, da bi taj toponimski lik mogao biti vrlo starog postanja, iz 10. stoljeća ili čak i ranijeg vremena: V. Skračić, N. Šprljan 2016, 506.
8 Sve konzervatorsko-restauratorske radove obavila je tvrtka „Travej“ d. o. o. Radove je najvećim dijelom financiralo Ministarstvo kulture RH, uz sufinanciranje općine Vir.

Srpljica bay, which was then used as a mooring or was in connection with an ancient settlement on the island (S. Gluščević, H. Zglav-Martinac 2016, 158). For now, we do not know the findings from the underwater of Smratina Bay, and the closest underwater finds are fragments of ancient tegulae from Radnjača Bay (S. Gluščević, H. Zglav-Martinac 2016, 140).

6 At the same time, short surveys of the iron age mound in the position of Rtina were conducted, led by Natalija Čondić and Mate Radović
7 At the time of writing, the site was not fully explored. The leader of the research so far has been Tomislav Fabijanić. Deputy leaders were Mate Radović (2013–2017), Šime Vrkić (2015–2016), Zrinka Brkan Klarin (2017–2018), Radomir Jurić (2013) and Roko Surić (2013). Archaeological research was mostly funded by the municipality of Vir, which provided logistical assistance as needed. Preliminary results of the 2013 and 2014 surveys were published in T. Fabijanić 2014 and T. Fabijanić 2015. In these places, the locality was named “Smratina”, however, in this paper we decided on a plural form that the inhabitants of Vir use more often than the name form in singular. The local pronunciation of the name is Smrätine, see V. Skračić, N. Šprljan 2016, 488, 497; the assumption is made in the quotation, with due caution, that this toponymic character could be of a very old age, dating from the 10th century or even earlier: V. Skračić, N. Šprljan 2016, 506.
8 All the conservation and restoration work was carried out by the company Travej Ltd. The works were mostly financed by the Ministry of Culture of the Republic of Croatia, with co-financing by the municipality of Vir.

Smratine nalazi se 250 m od sjeverne obale otoka i 2,7 km od središta mjesta Vir, na širem prostoru današnjeg naselja Lozice⁹ (sl. 1).

Položaj Smratine ne opisuje se pobliže u dostupnoj arheološkoj literaturi, a po preliminarnim istraživanjima crkva se ne spominje u srednjovjekovnim ili novovjekovnim povijesnim izvorima. Kao potencijalan arheološki lokalitet Smratine su prepoznali 1975. godine djelatnici tadašnjeg Zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Zadra.¹⁰ Da na tom mjestu postoji crkva sv. Martina, pretpostavio je D. Magaš,¹¹ potom i P. Vežić¹² te I. Bašić¹³. U novije vrijeme lokaliteta se dotakla A. Bašić Alerić.¹⁴ Međutim, upravo će M. Radović obratiti više pažnje na lokalitet proučavajući zračne snimke otoka učinjene za potrebe katastarske izmjere Vira, na kojima su bili vidljivi obrisi apside.¹⁵ Na teren su izašli Z. Brusić i R. Jurić, tada kustosi Arheološkog muzeja Zadar, koji su utvrdili da se na terenu nedvojbeno nalaze ostatci crkve. Od ostalih indicija koje su ukazivale na možebitni arheološki lokalitet na području Smratina spomenimo i priče vlasnika terena i mještana Vira koji su spominjali grobove na koje se nailazilo tijekom obrade zemlje. Na postajanje sakralnog objekta ukazivao je i sam toponim koji bi se trebao povezati sa sv. Martinom,¹⁶ iako ga mjesna predaja povezuje s grobovima, tj. sa smrću.¹⁷

Sustavna arheološka istraživanja započela su 2013. godine. Iskop je započeo na prostoru uočljive polukružne apside. Uskoro se pokazalo da je apside obuhvaćena drugom apsidom što je jasno ukazalo na postajanje dviju crkava na lokalitetu Smratine.¹⁸

Veća je crkva (sl.2) jednobrodna, longitudinalnog tlocrta. Apsida joj je poligonalna izvana (lomljena u pet ploha), a polukružna iznutra. Takav način oblikovanja apside pokazuju,

km from the centre of Vir, in the wider area of today's settlement Lozice⁹ (Fig. 1).

The location of Smratine is not closely described in the available archaeological literature, and according to preliminary research, the church is not mentioned in medieval or modern historical sources. As a potential archaeological site, Smratine was recognized in 1975 by the staff of former Institute for the Protection of Cultural Monuments from Zadar.¹⁰ That there is a church of St. Martin, first presumed D. Magaš,¹¹ then P. Vežić¹² and I. Bašić¹³. More recently, A. Bašić Alerić¹⁴ analysed the site. However, it is precisely M. Radović who will pay more attention to the site by studying aerial photographs of the island made for the purposes of the cadastral survey of Vir, on which the outlines of the apse were visible.¹⁵ Visiting the site, Z. Brusić and R. Jurić, then curators of the Archaeological Museum Zadar, determined that the remains of the church were undoubtedly on the ground. Of other indications pointing to a possible archaeological site in the Smratine area, we include the stories of the terrain owners and the villagers who mentioned encountering tombs during the cultivation of the land. The becoming of the sacral object was also indicated by the toponym itself, which should be associated with St. Martin,¹⁶ although the local tradition associates it with tombs, i.e. death.¹⁷

Systematic archaeological research began in 2013. The excavation began at the site of a conspicuous semi-circular apse. The apse was soon shown to be covered by another apse, which clearly indicated the establishment of two churches at the Smratine site.¹⁸

The larger church (Fig. 2) is a single nave, with longitudinal floor plan. Its apse is polygonal on the outside (broken

9 Vlasniku lokaliteta, gosp. Zoranu Buškuliću, najsrdačnije zahvaljujemo na dopuštenju za istraživanje.

10 A. Bašić Alerić 2016, 196.

11 D. Magaš 1977, 23. Na tom se mjestu spominju i grobovi pronađeni na lokalitetu.

12 P. Vežić 2005, 81, 110. Pavaša Vežić pretpostavlja postojanje *villae rustice* na Smratinama. Dosadašnja istraživanja tu pretpostavku za sada nisu potvrdila.

13 I. Bašić 2001, 101–102.

14 A. Bašić Alerić 2016, 196–197.

15 Ostatci arhitekture postali su vidljivi nakon što je vlasnik očistio teren namjeravajući ga prodati. Iako nakon toga na samom terenu nisu poduzimani nikakvi arheološki ili zaštitni radovi, a lokalitet nije registriran kao kulturno dobro, vlasnik terena pristao je na zaustavljanje svih aktivnosti vezanih za njegovu prodaju. Usmene informacije: M. Radović.

16 Sveti Martin jedan je od najčešćih crkvenih titulara od ranokršćanskih vremena do danas, i na našim prostorima i u Europi. U znanstvenoj literaturi vode se opširne rasprave o vremenu pojave njegova kulta kod nas koje se često svode na „bizantsku“ ili „franačku“ teoriju (za noviji osvrt na navedenu problematiku usp. T. Vedriš 2009). Međutim, razložno je promišljati da na dalmatinskim prostorima ti kronološki slojevi ne isključuju jedan drugoga (o tome više u T. Vedriš 2009, 243). Glede crkvi na Smratinama, logičnim nam se čini da je sv. Martin uistinu bio titular crkve (crkvi?).

17 Mještani Vira povezuju nastanak imena lokaliteta sa smrću i pričom da su na tom mjestu pokapani „umrli od kuge“. Ive Bašić donosi predaju da su se na groblju pokapali „prvi Hrvati doseljeni na otok“ ili „gusari koji su pogibali u napadima na brodove koji su prolazili kroz kanal Nove Poveljane“ (I. Bašić 2001, 102).

18 Na ovom mjestu donose se samo preliminarna razmišljanja o arhitektonskim objektima. Detaljnija raščlamba i objava istraživanja uslijedit će po njihovu dovršetku pa je sasvim moguće da bi se neka od ovdje iznesenih razmišljanja do tada mogla revidirati.

9 Our heartiest thanks go to Mr. Zoran Buškulić, the owner of the site, on the permission for research.

10 A. Bašić Alerić 2016, 196.

11 D. Magaš 1977, 23. The author also mentions tombs found at the site.

12 P. Vežić 2005, 81, 110. Pavaša Vežić assumes the existence of *villae rustica* on the Smratine. Archaeological research has not yet confirmed this assumption.

13 I. Bašić 2001, 101–102.

14 A. Bašić Alerić 2016, 196–197.

15 The remains of the architecture became visible after the owner cleared the terrain intending to sell it. Although no archaeological or protective works were undertaken on the site afterwards and the site was not registered as a cultural property, the owner of the site agreed to halt all activities related to its sale. Oral information: M. Radović.

16 Saint Martin is one of the most common church titles from early Christian times to the present, both in our region and in Europe. In the scientific literature, extensive discussions have been held about the time of the appearance of his cult in our country, which often boils down to “Byzantine” or “Frankish” theory (for a more recent look at the above issues, cf. T. Vedriš 2009). However, it is reasonable to think that in the Dalmatian regions these chronological layers do not exclude one another (more on this in T. Vedriš 2009, 243). With regard to the church at Smratine, it seems logical to us that St. Martin was truly the titular of the church (churches?).

17 The inhabitants of Vir link the origin of the name of the site with the death and the story that ‘those who died of plague’ were buried there. Ive Bašić recounts that “the first Croats immigrated to the island” or “pirates who died in the attacks on ships passing through the Nova Poveljana canal” were buried in the cemetery (I. Bašić 2001, 102).

18 Only preliminary reflections on architectural objects are brought in this article. A more detailed analysis and publication of research will be given after their completion so it is quite possible that some of the present list of thinking until then could be revised.

između ostalih, i crkva sv. Marije u Ninu, sv. Bartolomeja u Galovcu, sv. Ivana u Vlačićima, ali i katekumeneion zadarske katedrale.¹⁹ Sa sjeverne strane crkve uočeni su tragovi zidova koji ukazuju na postojanje dviju bočnih prostorija. Manja je komunicirala s unutrašnjošću, a nastaje istovremeno s brodom crkve, dok je veća prostorija po svemu sudeći prizidana u drugoj fazi izgradnje crkve. U toj je fazi ispred pročelja crkve izgrađen pretprostor, tj. narteks koji će dobiti i cemeterijalnu namjenu. Naime, na tom je prostoru pronađeno ukupno sedam grobova od kojih i dvije zidane ranokršćanske grobnice. Posebno je zanimljiv, međutim, grob 8 koji je gotovo u potpunosti izrađen od ulomaka ranokršćanske kamene plastike, tj. od dijelova oltarne ograde starije crkve. U trećoj fazi izgradnje, ispred narteksa dograđuje se još jedna prostorija, mogući egzonarteks, možda u obliku trijema. Ova je prostorija izgrađena da bi imala cemeterijalnu funkciju jer je u njoj pronađeno pet grobova, od kojih su četiri zidana ranokršćanska groba ožbukana iznutra. Značajem se izdvaja grob 4 koji je, po svemu sudeći, ponovno korišten u srednjem vijeku.²⁰ S obzirom na morfološke osobine i stratigrafski položaj veća crkva na Smratinama iz ranokršćanskog je vremena, njezina prva građevinska faza mogla bi se datirati u 6. stoljeće.

Mlađi crkveni objekt (sl. 2) inkorporiran je unutar broda starije crkve, međutim, zidovi mu ne liježu na ostatke starije crkve, nego su od njih odmaknuti. Longitudinalnog je oblika, s polukružnom apsidom i dva para pojasnica u unutrašnjosti. Prilikom gradnje mlađe crkve, koju najvjerojatnije valja pripisati romaničkom razdoblju (12. – 14. st.),²¹ kao spoliji su obilato korišteni ulomci ranokršćanske plastike, a očito je da je mlađa crkva sagrađena od materijala razgrađenog iz zidova starijeg objekta. Podnica mlađe crkve bila je načinjena od nabijenog kamenja manjih dimenzija povezanog žbukom. Stratigrafski odnosi pokazuju da je ta podnica najvećim dijelom zapravo adaptirana podnica starije crkve. Zanimljiva pojava „umetanja“ srednjovjekovne, manje crkve unutar prostora veće i starije (ranokršćanske) susreće se i drugdje. Zabilježena je npr. u Lepurima (crkva sv. Martina),²² ali i na otoku Krku u dva slučaja, na

Slika 2. Zračna fotografija lokaliteta Vir – Smratine s označenim položajem groba 13 (2017. godina)

Figure 2. Aerial photo of Vir – Smratine locality with marked location of tomb 13 (2017)

foto / photo by: M. Grgurić

into five surfaces) and semi-circular on the inside. This way of forming the apse can be seen, among others, in the church of St. Mary in Nin, St. Bartholomew in Galovac, St. John in Vlačići, but also the catechumenion of the Zadar cathedral.¹⁹ On the north side of the church there are traces of walls indicating the existence of two side rooms. The smaller one communicated with the church, built at the same time as the nave of the church, while the larger premises appear to have been

19 Za opširniju raščlambu poligonalnih, tzv. „ravenatskih“ apsida usp. P. Vežić 2005, 136–140. Na zadarskom je području do sada otkriveno deset primjera poligonalne apsida (uključujući tu i lokalitet Smratine). Pavaša Vežić smatra da je na naše područje taj oblik apsida mogao doći već tijekom 5. stoljeća iz ravenatsko-akvilejskog kruga, dok bi mlađi primjeri bili izgrađeni u Justinijanovu razdoblju ili nešto kasnije (P. Vežić 2005, 140).

20 Tom su prilikom zapunjene susjedne zidane grobnice i izrađena je nova podnica. S obzirom na te zahvate, očito je da je grob, bolje rečeno pokojnici u njemu, imao posebno značenje za zajednicu. Zanimljivo je pritom da se u grobu nalaze ostatci dvaju odraslih muškaraca koji su dekapitirani, ali su im glave položene u grob (M. Šlaus *et al.* 2018, 8–15).

21 Takva se datacija iznosi u A. Bašić Alerić 2016, 196, s čime bismo se i mi složili. Na istom je mjestu navedena i najbliža analogija za mlađu crkvu na Smratinama, a to je crkva sv. Lovre u Vrsima, na položaju Lovran.

22 N. Jakšić 2000. Između ova dva lokaliteta postoje još neke sličnosti koje na ovom mjestu samo uzgred spominjemo: titular (usp. bilj. 16), oblik ranokršćanske apsida, više faza gradnje u ranokršćanskom vremenu te nalazi Kolomanova novca.

19 For a more extensive analysis of polygonal, so-called the “Ravenna” apse cf. P. Vežić 2005, 136–140. So far, ten examples of a polygonal apse have been discovered in Zadar area (including the Smratine locality). Pavaša Vežić believes that this form of apse could have arrived in our area as early as the 5th century from the Ravenna-Aquileian circle, while younger examples would have been built in the Justinian period or a little later (P. Vežić 2005, 140).

Slika 3. Grob 12

Figure 3. Tomb 12

foto / photo by: T. Fabijanić

položaju Sv. Petar u Kanajtu i na položaju Sv. Juraj kod Punta.²³

Među pokretnim nalazima s lokaliteta izdvajaju se zlatnik Justinijana I. i srebrni Kolomanov denar (oba pronađena u slojevima urušavanja).²⁴ Naravno, pronađeno je i mnoštvo keramičkih ulomaka u rasponu od prapovijesti do ranog novog vijeka²⁵ te mnoštvo vrlo fragmentiranih staklenih ulomaka.

Sveukupno je do trenutka pisanja ovog rada na lokalitetu istraženo 17 grobova, od kojih sedam možemo pripisati srednjem vijeku i povezati s mlađom crkvom, dok ih 10 pripada ranokršćanskom vremenu. Grob 13, koji opisujemo u ovom radu, nalazio se direktno ispod groba 12 (sl. 3), uz južni zid starije crkve (orijentacija grobova i zida je okvirno

added in the second phase of church construction. At this stage, an anteroom was built in front of the church front, i.e. a narthex, which would receive a cemetery purpose. Specifically, a total of seven tombs were found in the area, including two early Christian tombs. Particularly interesting, however, is tomb 8, which is made almost entirely of fragments of early Christian stone plastics, i.e. parts of the altar fence of an older church. Another room is built in front of the narthex in the third phase of construction. It is possibly an exonarthex in the form of a porch. This room was built to have a cemetery function, as five tombs were found in it, four of which were early Christian walled tombs plastered inside. The tomb 4, which seems to have been reused in the Middle Ages, stands out in its significance.²⁰ Given the morphological features and stratigraphic position of the larger church in Smratine dating from early Christian times, its first construction phase could be dated to the 6th century.

The younger church (Fig. 2) is incorporated within the nave of the older church; however, its walls do not lie on the remains of the older church, but are moved away from them. It is of longitudinal shape, with a semi-circular apse and two pairs of belts in the interior. During the construction of the younger church, which is

23 R. Starac 2004.

24 Za vremensko opredjeljenje novca srdačno zahvaljujem kolegi Mati Ilkiću.

25 Velika većina keramičkih ulomaka izrazito je fragmentirana, a oni koji su prepoznatljivi mahom pripadaju gruboj kuhinjskoj keramici koju bi, s obzirom na osobine i analogne primjerke s usporednih lokaliteta, trebalo datirati između 5. i 7. stoljeća (usp. V. Volf 2017; na tom su mjestu analizirani keramički nalazi pronađeni u kampanjama od 2013. do 2015. godine, s tim da valja napomenuti da korpus keramičkih nalaza koji potječe s kasnijih istraživanja ne mijenja opću sliku iznesenu u cit. radu).

20 On that occasion, the adjacent masonry tombs were filled and a new floor was made. In view of these interventions, it is obvious that the tomb, or rather the deceased, had a special meaning for the community. It is interesting to note that the tomb contains the remains of two adult men who were decapitated but their heads were laid in the tomb (M. Šlaus *et al.* 2018, 8–15).

SZ-JI).²⁶ U grobu 12 pokopan je muškarac star između 40 i 50 godina u trenutku smrti.²⁷ Pokojnik je položen na leđa, s nogama savijenim u koljenima te s rukama prekrštenim na prsima. Riječ je o grobu u običnoj zemljanoj raci koji se nalazio neposredno ispod površine zemlje, a noge pokojnika bile su zgrčene kako bi se mogao prilagoditi grobnoj arhitekturi starijeg groba. U grobu nije bilo priloga, a bilo bi ga razložno povezati sa srednjovjekovnom fazom lokaliteta.

Grob 13 ima grobnu arhitekturu od djelomično prikladanog kamena i većih kamenih ploča, s dvije veće ploče koje su iskorištene za uzglavnicu i donožnicu. Ploča od pješčenjaka iskorištena je za poklopnicu groba (sl. 4). Dno groba je matična stijena. Vanjska dužina groba iznosi 150 cm, a širina mu je 80 cm. Grob je dubok 62 – 70 cm. Žbuka je korištena za zatvaranje groba, tj. nalazi se uokolo poklopnice.

Prilikom istraživanja izgledalo je da je u grobu pokopano petero male djece, s obzirom na broj lubanja (sl. 5), međutim minimalni broj osoba (MBO) u grobu je sedam, na temelju prisutnosti sedam desnih bedrenih kostiju djece.²⁸ U grobu su pronađena dva vrijedna metalna nalaza koja možemo pripisati romanskom stanovništvu. Riječ je o srebrnoj pticolikoj fibuli i srebrnoj kružnoj pločastoj fibuli – buli.²⁹

Pticolika fibula (Kv G9, SJ 82, PN 77) izrađena je od srebra, osim igle i navojnice koje su od bronce (sl. 6). Fibula je duga 3,3 cm, tijelo joj je na najširem djelu široko 7 mm, a širina repa je 9,5 mm. Težina iznosi 38 g. Pronađena je na dnu groba. Fibula je izuzetno dobro sačuvana, tek s tragovima brončane korozije na igli. Tijelo ptice je izduženo, s naglašenim hrptom. Glava ptice kružnog je oblika, s trokutastim kljunom povijenim prema dolje. Oči nisu posebno naglašene, nego je glava sa strane spljoštena. Na vratu se nalazi kružno zadebljanje. Rep je trapezoidan, a zanimljivo je da prijelaz tijela prema repu nije posebno naglašen. Tijelo se sužava prema repu.

Pticolike ranokršćanske fibule vrijedan su arheološki materijal. One, osim nesumnjive uporabne i dekorativne funkcije, imaju izraženu simboličku komponentu. Iako su takve fibule raširene na velikim područjima Europe, rijetki su oni primjerci koji potječu iz zatvorenih grobnih cjelina. Ta činjenica može otežati njihovo kronološko i etničko opredjeljivanje, što je vidljivo u znanstvenoj literaturi gdje se te fibule datiraju u širok raspon od 4. do 7. st., pa čak i u ranija razdoblja. Nesuglasje postoji i prilikom opisa pticolikih fibula jer se isti artefakti smatraju ponekad prikazima goluba, ponekad pauna, pa čak i pijetla.

probably to be attributed to the Romanesque period (12th-14th centuries),²¹ fragments of early Christian plastic were widely used spolia, and it is obvious that the younger church was built of material decomposed from the walls of an older building. The floor of the younger church was made of compacted small stones connected by plaster. Stratigraphic relations show that this flooring is, for the most part, actually an adapted flooring of an older church. This interesting phenomenon of the “insertion” of a medieval, smaller church within the space of a larger and older (early Christian church) is found on other places too. It was recorded, for example, in Lepuri (church of St. Martin)²², but also on the island of Krk in two cases, in the position of St. Peter in Kanajt and in the position of St. George near Punat.²³

Among the artefacts from the site are the Justinian I gold coin and the silver Coloman's coin (both found in collapsing layers).²⁴ Of course, many ceramic fragments have been found, ranging from prehistoric times to the early modern period,²⁵ as well as many highly fragmented glass fragments.

Overall, by the time of this writing, 17 tombs have been explored at the site, seven of which can be attributed to the Middle Ages and associated with the younger church, while 10 belong to early Christian times. Tomb 13, which we describe in this paper, was located directly below tomb 12 (Fig. 3), along the south wall of the older church (the orientation of the tombs and the wall is roughly NW-SE).²⁶ A man between the ages of 40 and 50 at the time of his death was buried in tomb 12.²⁷ The deceased was laid on his back with his legs bent at the knees and arms folded over his chest. It was a tomb in a plain earthen burial pit just below the surface of the earth and the legs of the deceased were flexed so that the body could adapt to the tomb architecture of the older tomb. There were no grave finds in the tomb, and it would be reasonable to associate it with the medieval phase of the site.

Tomb 13 has tomb architecture of partly carved stone and larger stone slabs on lateral sides, with two larger slabs being

26 Oba su groba otkrivena i istražena 2015. godine.

27 M. Šlaus *et al.* 2018, 26.

28 M. Šlaus *et al.* 2018, 27. Osteološki ostatci vrlo su loše sačuvani, pa nije bilo moguće dobiti rezultate o dobi djece u trenutku smrti.

29 Predmeti su smješteni u Arheološkom muzeju Zadar.

21 Such a dating is reported in A. Bašić Alerić 2016, 196, which we would agree with. In the same place, the closest analogy for the younger church in Smratine is mentioned, which is the church of St. Lawrence in Vrsi, in the position of Lovran.

22 N. Jakšić 2000. There are some other similarities between the two localities that we only mention here: the titular (cf. n. 16), the form of the early Christian apse, the multiple stages of construction in early Christian times, and the finding of Coloman's money.

23 R. Starac 2004.

24 I wholeheartedly thank my colleague Mato Ilkić for his determination of the coins.

25 The vast majority of ceramic fragments are highly fragmented, and those that are recognizable largely belong to coarse kitchen ceramics, which, given the features and analogues from comparative sites, should be dated between the 5th and 7th centuries. (cf. V. Volf 2017; ceramic findings found in campaigns from 2013 to 2015 were analyzed here, but it should be noted that the corpus of ceramic findings originating from later research does not change the overall picture presented in the paper cited).

26 Both tombs were discovered and explored in 2015.

27 M. Šlaus *et al.* 2018, 26.

Slika 4. Grob 13 prije otvaranja

Figure 4. Tomb 13 before opening

foto / photo by: T. Fabijanić

Što se tiče naših prostora,³⁰ prostorno najbliži primjerk virskoj fibuli srebrna je fibula s lokaliteta Privlaka – Škornica u sjevernoj Dalmaciji. Na tom su lokalitetu 2006. godine provedena istraživanja prapovijesnog humka na kojem i uz kojeg se nalazila nekropola datirana u 6. stoljeće.³¹ Fibula je pronađena u grobu 1. U grobu 3 na Škornici pronađena je pređica s ravno odsječenom bazom trna koja se može datirati u 5. ili prvu polovinu 6. stoljeća.³² Nešto južnije, u šibenskom zaleđu, slučajno su pronađene dvije brončane pticolike fibule na položajima Danilo – Gradina i Podumci – Maretića umac.³³ Artefakti su pronađeni, po pričanju nalaznika D. Maretića, zajedno s diskolikom „rotirajućom“ fibulom (Podumci) i diskolikom „rotirajućom“

used as top and bottom sides. A sandstone slab was used to cover the tomb (Fig. 4). The bottom of the tomb is the parent rock. The outer length of the tomb is 150cm and its width is 80cm. The tomb is 62-70cm deep. The plaster was used to close the tomb, i.e. it is located around the cover of the tomb.

Five small children appeared to have been buried in the tomb during the study, given the number of skulls (Fig. 5), however, the minimum number of persons (MBO) in the tomb is seven, based on the presence of seven right femur bones.²⁸ Two valuable metal finds have been found in the tomb that can be attributed to the Roman population. It is a silver bird-like fibula and a silver circular plate fibula – bulla.²⁹

The birdlike fibula (Kv G9, SJ 82, PN 77) is made of silver, except for the needle and thread, which are made of bronze (Fig. 6). The fibula is 3.3cm long, its body is 7mm wide at the widest part, and its tail width is 9.5mm. The weight is 38g. It was found at the bottom of the tomb. The fibula is extremely well preserved, with only corrosion traces on the bronze needle. The body of the bird is elongated, with a prominent ridge. The bird's head is circular, with a triangular beak curved downwards. The eyes are not particularly emphasized, but the head is flattened on the side. There is a circular thickening on the

30 Na ovom se mjestu neće detaljno navoditi sve analogije za ovaj tip nakita na našem prostoru ili šire. Za navedenu problematiku usp. T. Fabijanić 2007; M. Tomasović 2010; M. Katić, N. Kapetanić 2019. Spomenimo još da se pticolike fibule mogu pojaviti i u „plošnoj“ inačici (usp. T. Fabijanić 2007, 265–267), ali je bitno spomenuti da je kronološki okvir, pa i simboličko značenje obaju tipova isto.

31 B. Marijanović 2008, 343–344.

32 Za dataciju te vrste pređica usp. Z. Vinski 1991, 12.

33 T. Fabijanić 2007.

28 M. Šlaus *et al.* 2018, 27. Osteological remains are very poorly preserved, so it was not possible to obtain results on the age of children at the time of death.

29 The items are kept in the Archaeological Museum Zadar.

Slika 5. Grob 13 za vrijeme istraživanja

Figure 5. Tomb 13 during exploration

foto / photo by: T. Fabijanić

aplikom (Danilo) koje su datirane u vrijeme istočnogotske vlasti u Dalmaciji.³⁴ Ista je datacija razložno iznesena i u slučaju brončane pticolike fibule sa Sladinca u Baćini kod Ploča koja je smještena u širi vremenski kontekst 5. do 7. stoljeća, uz „...sagledavanje kraja 5. ili početka 6. st., vremena podizanja crkve sv. Andrije...“ kao moguće preciznije vremenske odrednice.³⁵ Spomenimo još i fibulu slučajno pronađenu u podmorju novaljske uvale na otoku Pagu zbog prostorne bliskosti s virskim primjerkom.³⁶ Nedavno je objavljen i nalaz srebrne pticolike fibule iz Ljute u Konavlima, pronađene 2017. godine, a spominjemo je jer je na utvrdi Sokol u Konavlima pronađen ostatak brončanog škarta nastalog pri lijevanju brončane fibule ovog tipa. To bi moglo izravno ukazivati na proizvodnju tog tipa nakita

34 A. Uglešić 2007, 275. Na cit. mjestu autor pretpostavlja germansko, moguće gepidsko podrijetlo ovih dvaju predmeta. Međutim, u novijem osvrtu na problematiku diskolikih „rotirajućih“ fibula A. Uglešić navodi mogućnost dovođenja tih artefakata u kontekst ranobizantske produkcije nakita: usp. A. Uglešić 2019, 522.

35 Fibula je detaljno analizirana u M. Tomasović 2010, 484.

36 M. Ilkić, M. Parica 2009, 115, T. I: 9.

neck. The tail is trapezoidal, and interestingly, the transition of the body towards the tail is not particularly emphasized. The body narrows towards the tail.

Early Christian birdlike fibulae are valuable archaeological material. In addition to their undoubted useful and decorative function, they have a pronounced symbolic component. Although such fibulae are widespread in large areas of Europe, rare specimens originate from closed tomb units. This fact may complicate their chronological and ethnic orientation, as is evident in the scientific literature, where these fibulae date back to a wide range from the 4th to the 7th centuries, and even in earlier periods. When describing birdlike fibulae some disagreement exists due to the fact that the same artefacts are sometimes thought of as representations of pigeon, peacock or even rooster.

As far as our region is concerned,³⁰ the closest specimen to the Vir fibula is the silver fibula from the locality Privlaka – Škornica in northern Dalmatia. In 2006, a prehistoric mound was surveyed locating of the necropolis within and alongside it. It was dated to the 6th century.³¹ The

30 Not all analogies will be detailed here for this type of jewelry in our region or beyond. For the above issues cf. T. Fabijanić 2007; M. Tomasović 2010; M. Katić, N. Kapetanić 2019. It should also be mentioned that birdlike fibulae can also appear in the “flat” version (cf. T. Fabijanić 2007, 265–267), but it is important to mention that the chronological framework and symbolic meaning of both types are the same.

31 B. Marijanović 2008, 343–344.

Slika 6. Pticolika fibula iz groba 13

Figure 6. Birdlike fibula from tomb 13

foto / photo by: I. Čondić

u dotičnoj utvrdi.³⁷ S obzirom na arheološki kontekst i analogne primjerke virsku pticoliku fibulu možemo datirati u 6. stoljeće, vjerojatno njegovu drugu polovinu.

Pticolike ranokršćanske fibule izrađene u punoj plastici postoje u dvije inačice: s raširenim i sklopljenim krilima. Svi navedeni primjerci pripadaju inačici sa sklopljenim krilima. Pticolike fibule sa sklopljenim krilima duge su najčešće oko 3 do 5 cm, po čemu bi virski primjerak spadao među najmanje. Čest ukras takvih fibula motiv je koncentričnih kružnica, odnosno točke u kružnici. Često su ukrašene i paralelnim urezima kojima se najvjerojatnije dočaravaju sklopljena krila. Veći broj primjeraka ima prstenasto zadebljanje na vratu te rebrasta ispupčenja između tijela i lepezastog repa čiji završetak može biti nazubljen.

Zanimljivo je pitanje koju životinjsku vrstu te fibule prikazuju. U literaturi su mišljenja najčešće podijeljena između pauna i goluba. Razlika između prikaza goluba i pauna vidi se na primjeru fibula iz Siska od kojih dvije prikazuju goluba, a dvije pauna.³⁸ Smatramo da većina tih fibula (Danilo, Podumci, Škornica, Sladinac...), pa tako i virska, prikazuje goluba.³⁹ Uzgred rečeno, u obzir bi se mogla uzeti još jedna ptica koja je toliko slična golubu da se često s njime poistovjećuje iako pripada posebnom rodu.⁴⁰ Riječ je o grlici koja je do sada prepoznata samo u

fibula was found in tomb 1. In tomb 3 at Škornica, a buckle loop was found with a straight cut base of needle, which can be dated to the 5th or the first half of the 6th century.³² Somewhat further south, in the hinterland of Šibenik, two bronze birdlike fibulae were accidentally found at the positions Danilo – Gradina and Podumci – Maretića umac.³³ According to the discoverer D. Maretić the artefacts were found together with a disc-shaped “rotating” fibula (Podumci) and a disc-shaped “rotating” applique (Danilo), dating from the time of the Eastern Gothic government in Dalmatia.³⁴ The same dating is elaborated in the case of the bronze birdlike fibula from Sladinac in Bačina near Ploče, which is located in a wider time context of the 5th to 7th centuries, with “... a look at the end of the 5th or beginning of the 6th century, the time of the erection of the church of St. Andrew ...” as a possible more accurate time determination.³⁵ Let us also mention the fibula accidentally found in the seabed of the bay of Novalja on the island of Pag due to its spatial closeness to the Vir specimen.³⁶ Recently, a 2017 finding of a silver birdlike fibula from Ljuta in Konavle was also published. This could directly indicate the production of this type of jewellery in the fort in question and we mention it here because some rests of the bronze scrap generated in casting bronze fibulae of this type was found at the Sokol fort in Konavle.³⁷ Given the archaeological context and analogous specimens, we can date the birdlike fibula from Vir to the 6th century, probably its second half.

Early Christian birdlike fibulae made in solid plastic are available in two versions: with wings extended or folded. All of the above specimens belong to the folded wing version. Birdlike fibulae with folded wings are usually about 3 to 5cm long, whereby the specimen from Vir is among the smallest. Frequent decoration of such fibulae is the motif of concentric circles, or points in a circle. Often they are also decorated with parallel notches, which most likely evoke folded wings. A large number of specimens have annular thickening on the neck and ribbed protrusions between the body and the fin tail, which can be serrated.

An interesting question is what animal species these fibulae represent. In the literature, opinions are most often divided between peacocks and pigeons. The difference

37 Za nalaze iz Ljute i sa Sokola te za moguće putove širenja ove vrste nakita s ishodištem na Sokolu vidi M. Katić, N. Kapetanić 2019. Autori sokolsko podrijetlo pretpostavljaju i za spomenute primjerke sa Škornice i iz Novalje (kamo su mogle doći morem), kao i za niz nalaza na prostoru Hercegovine do kojih su fibule mogle iz Sokola prispjeti antičkim komunikacijama.

38 K. Simoni 1989, 109–110, 120–121, T. 2, 6–8, 10; B. Migotti 1994, 84, kat. br. 43–46.

39 Detaljnije o tome T. Fabijanić 2007, 270–271.

40 I golub (*Columba*) i grlica (*Streptopelia*) rodovi su koji pripadaju redu golupčarki (*Columbiformes*), porodici golubova (*Columbidae*). Rodu grlica pripadaju i gugutke (*Streptopelia decaocto*), vrsta ptica koje također na vratu imaju izraženu tamnu liniju.

32 For the dating of this type of buckle loops cf. Z. Vinski 1991, 12.

33 T. Fabijanić 2007.

34 A. Uglešić 2007, 275. At the quotation point, the author assumes the Germanic, possible Gepid origin of these two objects. However, in a recent review of the problem of discoid “rotating” fibulae, A. Uglešić states the possibility of bringing these artifacts into the context of early Byzantine jewelry production: cf. A. Uglešić 2019, 522.

35 The fibula was analyzed in detail in M. Tomasović 2010, 484.

36 M. Ilkić, M. Parica 2009, 115, T. I: 9.

37 For findings from Ljuta and from Sokol, and for possible routes for the spread of this type of jewelry originating in Sokol, see M. Katić, N. Kapetanić 2019. The authors suggest Sokol origin for the mentioned specimens from Škornica and Novalja (where they could have come by sea), as well as a series of finds in the territory of Hercegovina to which fibulae could have arrived from Sokol by way of ancient roads.

slučaju antičke fibule iz Resnika,⁴¹ a na nju bi moglo ukazivati karakteristično zadebljanje na vratu koje ima i virska fibula. Simbolika objiju navedenih životinjskih vrsta vrlo je slična, što potvrđuje navod iz Lukina evanđelja: „Kad se zatim po Mojsijevu zakonu navršise dani njihova čišćenja, poniješe ga u Jeruzalem da ga prikažu Gospodinu ... i da prinesu žrtvu kako je rečeno u Zakonu Gospodnjemu: dvije grlice ili dva golubića“ (Lk 2, 22-24). Inače, prethodni citat opisuje Isusovo prikazanje u Hramu, ali je najvažnija primjena motiva goluba, koji je u kršćanskoj umjetnosti simbol čistoće i mira, vezana uz prikazivanje Duha Svetoga, npr. u izvještajima o Isusovu krštenju: „Promatrao sam Duha gdje s neba silazi kao golub i ostaje na njemu“ (Iv, 1, 32), te kod prikazivanja Svetog Trojstva.⁴²

Iako je pticolika fibula znanstveno vrlo zanimljiva, grob 13 sadržavao je jedan metalni predmet koji je, s obzirom na broj sličnih primjeraka, još „ekskluzivniji“ (sl. 7). Riječ je o kružnoj pločastoj fibuli⁴³ (Kv. G9, SJ 82, PN 76). Fibula u biti ima oblik kutijice, svojevrsne bule (sl. 8). Prednja strana izrađena je od glatkog srebrnog lima, s ljevkastim gornjim dijelom unutar kojeg se nalazio medaljon (od mjedi?), danas nečitak.⁴⁴ Stražnja strana izrađena je od brončanog lima, a na njoj se nalazi ležište za iglu koja nije sačuvana te dva oštećenja. Promjer joj je 3,5 cm, promjer otvora za medaljon iznosi 20 mm, visina (bez ležišta za iglu) 5 mm, a težina je 112 g. U unutrašnjosti fibule uočeni su tragovi bjelkaste mase za koju se, na temelju analognih primjeraka, može pretpostaviti da je riječ o vosku.⁴⁵ Vosak bi po nekim mišljenjima mogao biti sekundarna relikvija, ali je moguće da je riječ o svojevrsnoj ispuni kako bi se održala voluminoznost i kohezivnost predmeta.⁴⁶

Slična fibula pronađena je u Ninu na lokalitetu Ždrijac.⁴⁷ Ona ima sačuvan središnji medaljon na kojem je prikazana ženska bista s grčkim natpisom *XA PIC* (grč. „milost“).⁴⁸ Oblikom, dimenzijama i materijalom virska i ninska fibula vrlo su slične. Objie pripadaju grupi kružnih, ranobizanskih fibula koje se posebno često javljaju u Panoniji (Kestzhely kultura), ali i na mediteranskom prostoru (Crna Gora, Albanija, Kalabrija).⁴⁹ Formalno, oblikom bi najbliža analogija za sjevernodalmatinske primjerke bila fibula iz gr. 14

between the view of a pigeon and a peacock can be seen on the example of fibula from Sisak, two of which show a pigeon and two peacocks.³⁸ We find that most of these fibulae (Danilo, Podumci, Škornica, Sladinac ...), and also the one from Vir, actually represent a pigeon.³⁹ In addition, another bird that is so similar to a pigeon could be considered as it is often identified with it even though it belongs to a particular genus.⁴⁰ It is a dove that has so far been recognized only in the case of the ancient fibula from Resnik,⁴¹ and this could be indicated by the characteristic thickening on the neck, which also has a fibula from Vir. The symbolism of both animal species is very similar, as evidenced by the Gospel of Luke: “When the time came for the purification rites required by the Law of Moses, they took him to Jerusalem to present him to the Lord... and to offer a sacrifice according to that which is said in the law of the Lord: a pair of turtledoves, or two young pigeons” (Lk 2: 22-24). Otherwise, the previous quote describes the presentation of Jesus at the Temple, but the most important application of the pigeon motif, which represents symbol of purity and peace in Christian art, is related to the portrayal of the Holy Spirit, for example in the accounts of Jesus’ baptism: “I saw the Spirit come down from heaven as a dove and remain on him” (Jn, 1:32), and in the portrayal of the Holy Trinity.⁴²

Although the birdlike fibula is scientifically very interesting, tomb 13 contained another metal object, which, given the number of similar specimens, is even more “exclusive” (Fig. 7). It is a circular plate fibula⁴³ (Kv G9, SJ 82, PN 76). The fibula essentially has the form of a box, a kind of bulla (Fig. 8). The front is made of smooth silver sheet metal, with a funnel-shaped upper inside that contained a medallion (of brass?), unreadable today.⁴⁴ The back is made of bronze sheet, it has a needle tray that is not preserved, and two damages.

Its diameter is 3.5cm, the diameter of the medallion opening is 20mm, height (without needle tray) 5mm, and weight is 112g. Traces of an off-white mass were observed in the interior of the fibula, which, by analogy, could be assumed to be wax.⁴⁵ Wax in some opinions may be a secondary relic, but it may be a kind of filler to maintain the volume and cohesiveness of the item.⁴⁶

41 Arheologija u Kaštelima 1994.

42 Leksikon 2000, 269–270.

43 Takve se fibule u inozemnoj literaturi često nazivaju njemačkim izrazima *Scheibenfibeln*. Zdenko Vinski primjerak iz Knina s lokaliteta Greblje (grob 65) naziva „pločastom fibulom – bulom“ (Z. Vinski 1991, 28).

44 Moguće je da je na središnjem medaljonu bio prikazan križ proširenih krajeva ili kalež, barem kao jedan od motiva.

45 Za detaljnu analizu ninske fibule vidi A. Preložnik 2008, 203.

46 E. Toth 2005, 184.

47 Nažalost, nije poznato je li fibula grobni nalaz ili bi mogla biti i nasebinski.

48 A. Preložnik 2008. Zanimljivo je da je fibula pronađena u vrijeme dok su sa Ždrijaca bili poznati samo željeznodobni grobovi, stoga je dugo smatrana helenističkim nalazom (npr. u Š. Batović 1968, 6).

49 Za lokalitete na kojima su pronađene ovakve fibule vidi E. Garam 1993, 117 i A. Preložnik, 2008, sl. 10.

38 K. Simoni 1989, 109–110, 120–121, T. 2, 6–8, 10; B. Migotti 1994, 84, cat. no. 43–46.

39 More about it in T. Fabijanić 2007, 270–271.

40 Both the pigeon (*Columba*) and the dove (*Streptopelia*) are genera belonging to the order of the pigeons (*Columbiformes*), the family of pigeons (*Columbidae*). Eurasian collared dove (*Streptopelia decaocto*), is also a species that belong to *Streptopelia* genus. It also has a dark line on the neck.

41 Arheologija u Kaštelima 1994.

42 Leksikon 2000, 269–270.

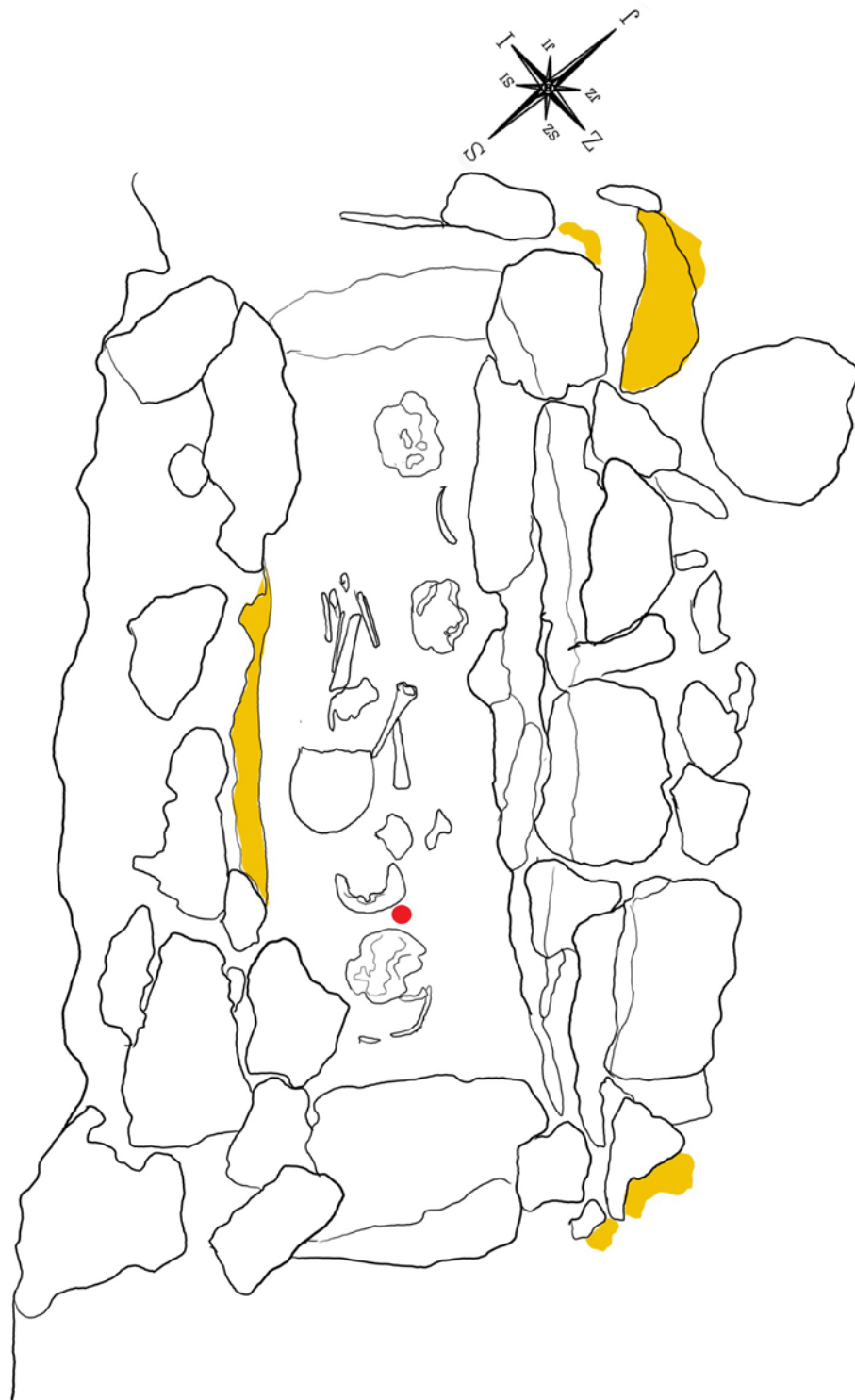
43 In foreign literature, such fibulae are often referred to in the German terms *Scheibenfibeln*. Zdenko Vinski calls the specimen from the Greblje site (grave 65) in Knin a “plate fibula – bulla” (Z. Vinski 1991, 28).

44 It is possible that the center medallion featured a cross with extended ends or a chalice, at least as one of the motifs.

45 For a detailed analysis of the fibula from Nin, see A. Preložnik 2008, 203.

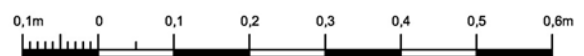
46 E. Toth 2005, 184.

CRKVA

 ŽBUKA

M = 1:10

Slika 7. Crtež groba 13 s označenim mjestom nalaza pločaste fibule

Figure 7. Drawing of the tomb 13 with marked position of the plate fibula

crtež / drawing by: R. Maršić

Slika 8. Pločasta fibula iz groba 13

Figure 8. Plate fibula from tomb 13

foto / photo by: I. Condić

s lokaliteta 6. stoljeća Keszthely-Fenekpuszta-Horreum u Mađarskoj.⁵⁰ Toj je fibuli površina prednje strane glatka, što je razlikuje od ostalih panonskih primjeraka. One koje imaju sačuvan prikaz na središnjem medaljonu pokazuju izrazito kršćanske osobine, pa je razložno pretpostaviti da pripadaju kristijaniziranom, romaniziranom autohtonom stanovništvu koje je preživjelo i na panonskim ravnicama, tada pod avarskom vlašću. Na prostorima Keszthely kulture ovakve se fibule datiraju na kraj 6. i početak 7. st., što je datacija koju bi preliminarno prihvatili i u slučaju virskog primjerka,⁵¹ a da je riječ o tipičnoj baštini „romaniziranih starosjedilaca“, smatra i Z. Vinski.⁵²

Grob 13 na lokalitetu Vir – Smratine ima uobičajenu grobnu arhitekturu za vrijeme nastanka, međutim, višestruki ukopi djece u jednoj grobnici ne predstavljaju uobičajenu ranobizantsku praksu⁵³ te je ovaj nalaz tim zanimljiviji. Logično bi bilo postaviti pitanje jesu li ukopi nastali u kratkom razdoblju, možda kao rezultat jedne „epizode“ (epidemije?) ili se grobnica koristila tijekom dužeg razdoblja od nekoliko desetljeća. Na to je pitanje u ovom trenutku teško s preciznošću odgovoriti jer su kosti djece sačuvane u manjoj mjeri. U literaturi se kao razlozi za slabiju očuvanost kostiju djece, u načelu, navode osobine samih kostiju ili terena, ali i neki drugi, antropogeni faktori, primjerice pojedinci su mogli biti ukopani drugdje, a zatim su njihovi odabrani osteološki ostatci naknadno preneseni u novu grobnicu, pretpostavimo namijenjenu ukopu djece neke obližnje zajednice. Druga je mogućnost da su sva djeca izvorno bila pokopana

A similar fibula was found in Nin at the Ždrijac site.⁴⁷ It has a preserved central medallion depicting a female bust with the Greek inscription *XA PIC* (Greek “mercy”).⁴⁸ Fibulae from Vir and Nin are very similar in shape, dimensions and material. Both belong to a group of circular, early Byzantine fibulae that are particularly common in Pannonia (Keszthely culture) but also in the Mediterranean area (Montenegro, Albania, and Calabria).⁴⁹ The closest analogy for North Dalmatian specimens would formally be a tomb 14 fibula from the 6th century Keszthely-Fenekpuszta-Horreum site in Hungary.⁵⁰ This fibula has a smooth front surface that distinguishes it from other Pannonian specimens. Those with a preserved display on the central medallion show distinctly Christian features, so it is reasonable to assume that they belonged to a Christianized, Romanized indigenous population that also survived on the Pannonian plains, then under the Avar rule. Such fibulae date from the end of the 6th and beginning of the 7th centuries on the territory of the Keszthely culture, which is a date that would be accepted in the case of the Vir specimen.⁵¹ Z. Vinski thinks that this is a typical heritage of “Romanized natives”.⁵²

Tomb 13 at the Vir – Smratine site has the usual burial architecture at the time of its occurrence, however, the multiple burials of children in one tomb do not represent the usual early Byzantine practice,⁵³ and this finding is all the more interesting. It would be logical to question whether the burials occurred in the short term, perhaps as a result of an “episode” (epidemic?) or whether the tomb was used for a long period of several decades. It is difficult to answer this question at this point in time because the bones of children are preserved to a lesser extent. In the literature, the reasons for the poor preservation of the bones of children are, in principle, are due to the properties of the bones themselves or the terrain, but also other anthropogenic factors, for example individuals could be buried elsewhere and subsequently their selected osteological remains were subsequently transferred to a new tomb, supposedly intended for burial of the children from some nearby community. Alternatively, all children were originally buried in tomb 13, with subsequent burials displacing previous burials within the tomb itself or moving

50 L. Barkóczy 1968, T. LXVII: 8.

51 E. Garam 1993, 116–119; 2001, 54–55; A. Preložnik 2008, 207.

52 Z. Vinski, 1991, 28.

53 S. Metaxas, P. Tritsaroli 2017, 153. Grob iz Pallantionia u Grčkoj koji se analizira u cit. djelu, sadržavao je ostatke petero djece umrle u dobi od 1 do 5 godina, a na temelju nalaza i arheološke slike lokaliteta datiran je u vrijeme 6. do ranog 7. stoljeća.

47 Unfortunately, it is not known whether the fibula is from the tomb or from the settlement.

48 A. Preložnik 2008. It is interesting to note that the fibula was found at a time when only the Iron Age graves were known from the Ždrijac site, therefore it was long considered a Hellenistic find (e.g. in Š. Batović 1968, 6).

49 For sites where such fibulae have been found, see E. Garam 1993, 117 and A. Preložnik, 2008, fig. 10.

50 L. Barkóczy 1968, T. LXVII: 8.

51 E. Garam 1993, 116–119; 2001, 54–55; A. Preložnik 2008, 207.

52 Z. Vinski, 1991, 28.

53 S. Metaxas, P. Tritsaroli 2017, 153. The grave from Pallantion, Greece, analyzed in the citation, contained the remains of five children who died between the ages of 1 and 5, and was dated to the period from the 6th to the early 7th centuries based on the findings and archaeological context.

u grob 13, a prilikom naknadnih ukopa dolazi do dislociranja prethodnih ukopa unutar same grobnice ili njihova premještanja što bizantskom svijetu nije nepoznato.⁵⁴ U ovom je trenutku na to nemoguće točno odgovoriti, međutim, ako razmotrimo položaj osteoloških ostataka u grobu i osobine grobne arhitekture, moguće je da su djeca sahranjena zajedno.

Velika smrtnost djece bila je uobičajena u vremenima 6. i 7. stoljeća, posebno u biološki najosjetljivijoj grupi najmlađe djece koja je imala visoku smrtnost zbog bolesti, nehigijenskih uvjeta života, loše prehrane i prelaska na prehranu poput odraslih koja se u bizantskom društvu uglavnom događala u dobi od 3 do 4 godine.⁵⁵

Zaključno, spomenimo još jednom da istraživanja lokaliteta Smratine na otoku Viru nisu dovršena. Po našoj procjeni, nužno je istražiti prostor s južne strane crkve, gdje je uostalom pronađen i grob 13, ali je potrebno i intenzivno rekognoscirati okolni teren kako bi se pretpostavke o postojanju prapovijesnog/antičkog naselja i/ili *ville rustice* potvrdile ili opovrgnule. Nadamo se njihovu kraju u skorije vrijeme kao i primjerenom objavi, a posebno prezentaciji lokaliteta kako bi se i na taj način odala počast prerano preminulom kolegi Mati Radoviću.

them, which is not unknown to the Byzantine world.⁵⁴ At this point it is impossible to answer this correctly, however, if we consider the position of osteological remains in the tomb and the features of the tomb architecture, it is possible that the children were buried together.

High child mortality was common in the ages of the 6th and 7th centuries, especially in the biologically most vulnerable group of young children who had high mortality due to illness, unhygienic living conditions, poor nutrition, and the transition to adult-like eating, which mainly occurred in Byzantine society from 3rd to 4th year of age.⁵⁵

In conclusion, let us mention once again that surveys of the Smratine site on the island of Vir have not been completed. In our estimation, it is necessary to explore the area on the south side of the church, where tomb 13 was also found, but it is also necessary to intensively reconfigure the surrounding terrain in order to confirm or disprove the assumptions about the existence of a prehistoric / ancient settlement and / or *villa rustica*. We look forward to their end in the near future as well as to the appropriate publication, and especially to the presentation of the site, in order to pay tribute to the late colleague Mate Radović.

54 S. Metaxas, P. Tritsaroli 2017, 155.
55 P. Tritsaroli, F. Valentin 2008, 108.

54 S. Metaxas, P. Tritsaroli 2017, 155.
55 P. Tritsaroli, F. Valentin 2008, 108.

- Arheologija u Kaštelima 1994 – *Arheologija u Kaštelima*, katalog izložbe, Kaštela.
- Barkóczy, L. 1968 – A 6th century cemetery from Keszthely-Fenekpuszta, *Acta Archaeologica* 20, Budapest, 275–311.
- Bašić Alerić, A. 2016 – Povijesno graditeljstvo na otoku Viru, u: Magaš, D. (ur.), *Otok Vir*, Zadar, 195–208.
- Batović, Š. 1968 – Nin u prapovijesti, u: Batović, Š., Suić, M., Belošević, J. (ur.), *Nin – problemi arheoloških istraživanja*, Zadar, 7–33.
- Batović, Š. 1974 – Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju, *Diadora* 6, Zadar, 5–165.
- Dubolnić Glavan, M. 2015 – *Civitas Aenona. Primjer romanizacije liburnske općine*, Disertacija (neobjavljeno), Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Fabijanić, T. 2007 – Ranokršćanske pticolike fibule u svjetlu neobjavljenih nalaza iz Danila i Podumaca, *Prilozi Instituta za arheologiju* 24, Zagreb, 263–271.
- Fabijanić, T. 2014 – Vir – Smratina, *Hrvatski arheološki godišnjak* 10 (2013), Zagreb, 488–489.
- Fabijanić, T. 2015 – Vir – Smratina, *Hrvatski arheološki godišnjak* 11 (2014), Zagreb, 516–517.
- Garam, E. 1993 – Die awarenzeitliche Scheibenfibeln, *Communications Archaeologie Hungariae*, 99–134.
- Garam, E. 2001 – *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, Budapest.
- Gluščević, S., Zglav-Martinac, H. 2016 – Arheološki nalazi u podmorju virskog akvatorija, u: Magaš, D. (ur.), *Otok Vir*, Zadar, 135–193.
- Leksikon 2000 – Badurina, A. (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, IV. dopunjeno izd., Zagreb.
- Lovrić, J. 2016 – Konzervatorsko-restauratorski zahvat na fibuli, u: Latinović, S. (ur.), 8. susreti Sekcije restauratora i preparatora Hrvatskog muzejskog društva, Zagreb, 18.
- Katić, M., Kapetanić, N. 2019 – Proizvodnja pticolikih fibula na kasnoantičkoj utvrđi Sokol u Konavlima, *Starohrvatska prosvjeta* III. serija 46, Split, 7–21.
- Jakšić, N. 2000 – Arheološka istraživanja razorene crkvice Sv. Martina u Lepurima kod Benkovca, *Starohrvatska prosvjeta* III. serija 27, Split, 189–200.
- Magaš, D. 1977 – Vir. Prilog geografskim istraživanjima u zadarskoj regiji, *Radovi Centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 24, Zadar, 5–51.
- Magaš, D. 2016 – Utjecaj geografskog položaja i prirodno-geografske osnove za razvoj otoka Vira, u: Magaš, D. (ur.), *Otok Vir*, Zadar, 11–37.
- Marijanović, B. 2008 – Škornica, Privlaka, *Hrvatski arheološki godišnjak* 4 (2007), Zagreb, 342–345.
- Metaxas, S., Tritsaroli, P. 2017 – Gathering the very young. A contribution to early Byzantine burial practices based on the contextual analysis of a children's grave found in ancient Pallantion (Arcadia, GR), *Jahrbuch der Osterreichischen Bynantinistik* 67, Wien, 143–166.
- Migotti, B. 1994 – *Od nepobjedivog sunca do sunca pravde*, Zagreb.
- Preložnik, A. 2008 – Fibula s podobo Haris iz Nina – poreklo in pomen, u: Guštin, M. (ur.), *Srednji vek. Arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino*, Ljubljana, 203–209.
- Rački, F. 1877 – *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb.
- Radović M. 2010 – Arheološko-povijesne crtcice o otoku Viru, u: *Vir i okolica*, Zadar, 52–63.
- Simoni, K. 1989 – Funde aus der Völkerwanderungszeit in den Sammlungen des Archäologischen Museums in Zagreb, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* III. serija 22, Zagreb, 107–134.
- Skračić, V., Šrpljan, N. 2016 – Toponimija otoka Vira, u: Magaš, D. (ur.), *Otok Vir*, Zadar, 475–512.
- Starac, R. 2004 – Two examples of rural ecclesiastical architectural continuity on the island of Krk, *Hortus Artium Medievalium* 10, Zagreb – Motovun, 231–236.
- Šlaus, M., Bedić, Ž., Vyroubal, V., Adamić, A. 2018 – *Rezultati antropološke analize ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Vir – Smratina. Stručni izvještaj EP – 288 – 05 / 18* (neobjavljeno), Zagreb.
- Tomasović, M. 2010 – Kasnoantička pticolika fibula sa Sladinca u Bačini kod Ploča s osvrtom na pristup datiranju ovog tipa, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* III. serija 43, 477–487.
- Tóth, E. 2005 – Zur Herkunft und Ikonographie der Scheibenfibeln der Kesthely-Kultur, *Zalai múzeum* 14, Zalaegerszeg, 183–202.
- Tritsaroli, P., Valentin, F. 2008 – Byzantine burials pratiques for children: case studies based on a bioarchaeological approach to cemeteries from Greece, in: Gusi Jener, F., Muriel, S., Puyoles, C. R. O. (eds.), *Nasciturus, infans, puerulus vobis mater terra: la muerte en la infancia*, Castellón, 93–116.
- Uglešić, A. 2007 – Najnoviji germanski nalazi seobe naroda iz sjeverne Dalmacije, *Prilozi Instituta za arheologiju* 24, Zagreb, 273–276.
- Uglešić, A. 2019 – Diskolike „rotirajuće“ fibule i aplikacije vremena seobe naroda iz antičke Dalmacije i Istre, u: Matulić, B., Lupis, V. B. (ur.), *Verba volant – scripta manent. Zbornik u čast akademika Stjepana Krasića, OP*, Split, 511–524.
- Vedriš, T. 2009 – “Frankish” or “Byzantine” saint? The origins of the cult of Saint Martin in Dalmatia, in: Neocleous, S. (ed.), *Sailing to Byzantium*, Cambridge, 219–248.
- Vežić, P. 2005 – *Zadar na pragu kršćanstva*, Zadar.
- Vinski, Z. 1991 – Razmatranja o iskopavanjima u Kninu na nalazištu Greblje, *Starohrvatska prosvjeta* III. serija 19, Split, 5–73.
- Volf, V. 2017 – *Keramički nalazi s lokaliteta Vir – Smratina (istraživanja 2013. – 2015.)*, Diplomski rad (neobjavljeno), Sveučilište u Zadru, Zadar.